

Проф. ВОЛОДИМИР ПАРХОМЕНКО.

(Дніпропетровск).

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИКУ ГЕТЬМАНА САМОЙЛОВИЧА.

Постать гетьмана Івана Самойловича, що 15 років (1672 — 1687) був на чолі Гетьманщини у важливу епоху її життя, дуже затушовується через те, що він хронологічно стояв між двома видатними гетьманами, яких події зовнішні висунули на перший план, — між Дорошенком та Мазепою.

Звичайно його рахують за виконавця політики — з одного боку Москви, з другого — старшини. Але-ж чи так це? Ріжниця в політиці Москви й Самойловича яскраво виявилась, напр., в історії з Чигирином, у 1678 р., в поглядах на відношення до Правобічної України й на згін населення з Правобережжя, в питанні про Слобідську Україну, в питанні про дипломатичні зносини з Кримом та Туреччиною з одного боку й Польщею з другого, й інших. Як бачимо, це кардинальні пункти тодішньої політики й державного життя України. Цілком зрозуміло, що не сила була Самойловича, після Руїни та подій з Дорошенком, піднімати якусь акцію проти Москви; Шведів, як за Мазепи, тоді не було поблизу, а справа спілки з Туреччиною тільки що провалилася (за останні часи гетьманування Дорошенка), — тому Самойлович, цілком розходячись з Москвою в найважливіших питаннях політики, мусів поки що коритися Москві — і тільки. Також навряд чи можна говорити про згоду гетьмана зі старшиною тоді, коли ненависть до нього старшини виявилась так помітно в кінці його гетьманування. Знов таки цілком ясно, що Самойлович персонально не міг припинити того процесу збагачення старшини з її неправдами, що стояли в звязку з тодішнім розвитком грошового господарства, але-ж він не був виконавцем бажань старшини. Тому, можна гадати, і представник інтересів старшини — Самовидець так неприхильно ставився до Самойловича ¹⁾.

У Самойловича можна помітити певний політичний ідеал — план об'єднання всенької України під регіментом одного гетьмана, утворення спадкового гетьманства ²⁾, лояльна політика разом як до Москви, так і до Криму

¹⁾ «Летопись Самовидца», Київ, 1878 р., ст. 169—170. ²⁾ «Летопись Величка», т. 3, Київ, 1855 р., ст. 16.

та Туреччини, — негативне відношення до Польщі. Це програм не москвофільський і не старшинський. Попович походженням, Самойлович, очевидно, був представником тодішньої української інтелігенції, що ще з часів Богдана мріяла про окрему українську державу. Цікаво, що особами, що підтримували Самойловича, були: батько Полуботка — Леонтій, що був у Переяславі полковником, та Лазар Горленко. Церковні події 1685 — 1686 рр. навряд чи перешкоджали, на думку Самойловича, цьому планові: тут важливо було мати на своєму боці, щоб здійснити свій план, мітрополіта свояка, а питання принципове могло, при влучному сполученню обставин, розв'язатись потім і в інший спосіб. В зв'язку з тим похід на Крим турбував Самойловича, — він мусів боятись за Україну, коли вона з усіх боків буде оточена московськими кордонами, якщо Москва захопить Крим. Тому обвинувачення Самойловича в неприємних проти Москви вчинках в 1687 р. ¹⁾ і зносінах з Кримом навряд чи не було до деякої міри обґрунтоване певними фактами, бо такі вчинки й зносіни відповідали українським інтересам моменту — недарма очевидець Гордон вбачав у степовій пожежі того часу й руйнуванню мостів, скерованих проти московського війська, участь козаків ²⁾, — разом з козаками міг цьому співчувати й сам гетьман. Не дурно така тяжка кара впала на його сина, що стояв з військом поблизу Татар, а його самого хотів убити Солонина ³⁾, київський полковник; не дарма також, коли скидали гетьмана, пішли повстання проти «старших» та «значних» — серед козаків Коломацького табору ⁴⁾ — це міг бути акт протесту проти московсько-старшинської політики — з боку низів, як верхи повставали проти самого гетьмана на захист її. Несподіване розпорядження Голіцина про відступ московського війська назад — перед усуненням та заарештуванням гетьмана, — можливо, стояло в зв'язку з цим ⁵⁾ — з огляду на якісь відомості про зносіни гетьмана з Кримом. Але-ж старшина знову зрадила Україну, промінявши її загально-державні інтереси на свої класові й підвела гетьмана під московську кару.

Всі ці міркування викликають потребу в новому докладному перегляді подій доби Самойловича й моменту його усунення з посади, — тут уже не можна захищати старого традиційного погляду.

¹⁾ «Летопись Самовидца», Київ, 1878, с. 169—170. ²⁾ Еварницький, «История запорожских казаков», т. III, СПб., 1897 р., с. 26. ³⁾ Величко, т. 3, с. 15. ⁴⁾ Величко, т. 3, с. 22. ⁵⁾ «Киевская Старина», 1886, февраль, ст. Востокова.